

Sairas vai syntinen?

Muuttuva homoseksuaalisuus ja kirkko vuosina 1952–1984

JOHDANTO

Homoseksuaalisuudesta on 2000-luvun aikana muodostunut yksi keskustelluimmista Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon liittyvistä aiheista. Julkista keskustelua kirkon suhtautumisesta homoseksuaalisuuteen ja samaa sukupuolta olevien pari-en vihkimiseen ovat herättäneet erityisesti vuonna 2001 hyväksytty laki rekisteröidystä parisuhteesta sekä marraskuussa 2014 hyväksytty uudistunut avioliittolaki.

Keskustelu on ollut jakautunutta erityisesti kirkon sisällä. Syksyllä 2016 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispainkokous antoi kirkolliskokouksen pyynnöstä selonteon kirkon nykyisestä avioliittokäsityksestä.¹ Selonteon mukaan ”[a]violiittolain muutos ei muuta kirkon avioliitto-opetusta ja vihkimiskäytäntöjä”.² Tilanteen keskeneräisyydestä kertoo kuitenkin paljon se, että selonteko painottaa yhteisen keskustelun tärkeyttä eri tavoin avioliitosta ajattelevien välillä. Piispainkokouksen mukaan uusi tilanne kutsuu jokaista kirkon jäsentä tarkistamaan omia asenteitaan.³ Julkisuudessa selontekoa onkin kuvattu avioliittoa koskevan kirkollisen keskustelun lähtökohdaksi.⁴

Vaikean tilanteen taustalla voi nähdä avioliittoa, seksuaalisuutta ja sukupuolta koskettaneet nopeat kulttuuriset ja historialliset muutokset. Esimerkiksi piispainkokouksen selonteossa todetaan, kuinka

näkemyks avioliitosta on muuttunut viimeisten vuosisatojen aikana ”uskonnollis-symbolisesta” avioliittokäsityksestä kahden yksilön väliseen sopimukseen perustuvaksi avioliittokäsitykseksi, ja kuinka myös kirkon avioliitto-opetuksessa ja -käytänteissä on tapahtunut muutoksia esimerkiksi avioeroon ja eronneiden vihkimiseen liittyen.⁵

Sen sijaan vähemmälle huomiolle selonteossa jäävät laajat, erityisesti sukupuolta ja seksuaalisuutta koskettaneet muutokset. Sukupuolentutkimus on eri tavoin osoittanut, kuinka kokemuksemme ja käsityksemme sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ovat sekä historiallisesti että kulttuurisesti muotoutuvia.⁶ Näiden muutosten huomioita jättämistä teologisessa keskustelussa voi pitää puutteena sikäli, että niillä on ollut vaikutuksensa myös ymmärrykseemme avioliitosta kahden ihmisen välisenä suhteena.

1 Piispainkokouksen selonteko 2016.

2 Piispainkokouksen selonteko 2016, 11.

3 Piispainkokouksen selonteko 2016, 11.

4 Ks. esim. Kirkon tiedotuskeskus 2016.

5 Piispainkokouksen selonteko 2016, 2–4, 6.

6 Suomalaista viimeaikaista tutkimusta aiheesta esim. Hagman 2015; Rossi 2015; Vuola & Ahonen (toim.) 2015; Ratinen 2015.

Tarkastelen tässä artikkelissa seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevan ymmärryksen muutosta kirkon sisällä vuosien 1952 ja 1984 välisenä aikana. Kiinnitän huomiota erityisesti kirkon perheneuvontatyöhön sekä kirkon psykologisoitumiseksi kutsuttuun muutokseen. Kirkon tarjoamaa perheneuvontatyötä on pidetty yhtenä keskeisenä tekijänä siinä, että erilaisia psykologisia ja psykodynaamisia toiminta- ja ajattelumalleja on ryhdytty hyödyntämään laajemmin kirkon sisällä.⁷ Esimerkiksi psykodynaamisesti latautuneen sielunhoitotyön suosio on sotien jälkeisinä vuosikymmeninä kasvanut huomattavasti, ja perheneuvontatyö on yksi kirkon tämän hetken suosituimmista työmuodoista.⁸ Tämä myös terapeuttiseksi käänneeksi nimetty ilmiö ei rajoitu vain Suomeen. Länsimaisen kulttuurin osalta on puhuttu jopa erityisestä psykouskonnollisesta eetoksesta, joka korostaa henkilökohtaista kasvua, tunteita sekä yksilön hyvinvointia uskonnollisuuden keskeisinä piirteinä.⁹

Kysyn artikkelissani, kuinka terapeuttisen käänneen myötä omaksutut uudenlaiset ajattelumallit ja toimintatavat vaikuttivat kirkon käsityksiin ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. Artikkelin tavoitteena on tehdä näkyväksi erityisesti homoseksuaalisuutta koskeva muutos. Lisäksi tarkastelen kysymystä siitä, kuinka terapeuttinen käänne muutti kirkon suhtautumistapaa homoseksuaaleja kohtaan. Filosofin Charles Taylor on todennut, että länsimaisen kulttuurin terapeuttinen käänne on vaikuttanut tapaamme ymmärtää itseämme sekä toisia ihmisiä. Taylorin mukaan kyse on siirtymästä ”synnin paradigmasta” kohti ”sairauden paradigmaa”: esimerkiksi psyykkiseen hätään pyritään vastaamaan nykyään enemmän psykologisen tiedon kuin rukouksen avulla.¹⁰ Tayloria mukaillen tutkimuskysymykseni voikin tiivistää seuraavasti: kuinka uudenlainen psykologinen tieto vaikutti kirkon tapaan suhtautua seksuaaliseen ihmiseen?

TUTKIMUSMENETELMÄ JA -AINEISTO

Artikkelin aikarajaus perustuu käytettävään aineistoon. Joulukuussa 1952 laajennettu piispainkokous hyväksyi mietinnön Kirkko ja perhekasvatus, jota voi pitää kirkon ensimmäisenä sotien jälkeen julkaistuna perhe- ja seksuaalieettisenä kannanottona.

Tarkastelun päätepisteen muodostaa puolestaan vuonna 1984 julkaistu piispojien perhe- ja seksuaalieettinen puheenvuoro *Kasvamaan yhdessä*. Se edusti kirkon virallista kantaa vuoteen 2008 asti, jolloin piispojien tuorein kannanotto, *Rakkauden lahja*,¹¹ julkaistiin. Tilan rajallisuuden vuoksi jätän kuitenkin *Rakkauden lahja* -kannanoton tämän tarkastelun ulkopuolelle.¹² Virallisten kannanottojen lisäksi aineisto koostuu Suomen evankelis-luterilaisen kirkon perheasiaintoimikunnan mietinnöistä, lausunnoista ja kokouspöytäkirjoista. Lisäksi analysoin yksittäisten perheneuvojien sekä perheneuvontatyön lähellä olevien tahojen tuottamia kirjallisia tekstejä: esitelmiä, opaskirjoja, artikkeleita ja tutkimuksia.

Vuosien 1952–1984 välisenä aikana homoseksuaalisuudesta keskusteltiin suomalaisessa yhteiskunnassa kiihtyvään tahtiin. Kirkon perheneuvontatyötä kehittävä ja organisoiva perheasiaintoimikunta perustettiin laajennetun piispainkokouksen alaisuuteen vuonna 1957, ja sen jäsenet ottivat aktiivisesti osaa käytyyn julkiseen keskusteluun. Perheasiaintoimikunta antoi myös pyydettyä lausuntoja avioliittoa ja perhettä koskevista lainsäädäntöuudistuksista. Lisäksi toimikunnan jäsenet toimivat asiantuntijoina kirkollisen päätöksenteon taustalla. Esimerkiksi *Kasvamaan yhdessä* -puheenvuoron pohjatekstiä oli valmistelemaan useita perheasiaintoimikunnan jäseniä.¹³ Voikin sanoa, että perheneuvonnan asiantuntijoilla on ollut merkittävä rooli kirkon virallisten kannanottojen muotoilussa.

Lähestyn tutkimusaineistoa yhdysvaltalaisen historioitsija Arnold I. Davidsonin kuvaamasta ”tiedon historian” (historical epistemology) näkökulmasta. Kysyn, kuinka uudenlaiset tiedon rakenteet ja järjelyn tyyli synnyttivät yhtäältä uudenlaisen ymmärryksen homoseksuaalisuudesta ja toisaalta mahdollistivat uudenlaisen homoseksuaalisen subjektin muodon, elämisen ja toimimisen seksuaalisena olentona.¹⁴ Näin ollen tarkoitukseni ei ole tutkia arvostuksia tai käsityksiä siinä mielessä, että niiden taustalla nähtäisiin jonkinlainen muuttumaton homoseksuaalisuuden perusta tai ydin. Kyse on pikemminkin täysin uudenlaisesta seksuaalisena olentona olemisen muodosta, joka syntyy tiedon (esimerkiksi psykoanalyysi) ja vallan (esimerkiksi perheneuvojan valta yksilöön nähden) käytänte-

den seurauksena.¹⁵ Analyysini tavoitteena onkin tarkastella homoseksuaalisuuden kehkeytymistä lähihistorian kirkollisessa kontekstissa.

Tarkempi tutkimusmenetelmäni on lähiluku:¹⁶ asetan aineiston historialliseen kontekstiinsa ja kiinnitän huomioni siihen, kuinka seksuaalisuutta koskevat käsitteet, määritelmät ja teoreettiset oletukset – sekä niiden välille tehdyt erot – muuttuvat ja korvautuvat toisiinsa. Kyse on problematisoitumisen tarkastelusta. Ranskalainen filosofi ja historioitsija Michel Foucault näki, että seksuaalisuuden problematisoitumisen tarkastelu tarjoaa erityisen näkökulman sitä koskevien muutosten havaitsemiseen. Seksuaalisuus, aivan kuten hulluus tai rikollisuus, on ymmärretty eri aikoina eri syistä ja eri perustein ongelmaksi. Nämä muuttuvat problematisoitumisen muodot vaikuttavat siihen, kuinka seksuaalisuus ymmärretään ja koetaan.¹⁷ Voidaan esimerkiksi kysyä, millä perusteilla homoseksuaalisuus on nähty kulloinkin ongelmaksi, ja kuinka tämä käsitys on puolestaan tuottanut käsitystä ”normaalista” seksuaalisuudesta.

HOMOSEKSUAALISEN VIETTELYN UHKA

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon perheneuvontatyön alkupisteenä nähdään tyypillisesti pastori Matti Joensuun (1915–2003) marraskuussa 1944 tamperelaisessa *Aamulehdessä* julkaistava pieni lehti-ilmoitus, jossa hän pyytää avioeroa harkitsevia ihmisiä kääntymään puoleensa. Perheneuvontatyö käynnistyi reaktiona sotien jälkeen nopeasti kasvaneisiin avioerolukuihin. Kyse oli asevelipappien piirissä vallinneen työnäyn motivoimasta konkreettisesta vastauksesta ihmisten avuntarpeeseen. Samalla neuvontatyön taustalla oli huoli suomalaisen kansakunnan moraalisen ja sosiaalisen yhtenäisyyden murenemisestä.¹⁸ Samasta syystä 1940- ja 1950-luvuilla julkaistiin paljon myös avioliittoa koskevaa kirjallisuutta. Seksuaalisuutta käsiteltiin kirjoissa vain vähän, sillä jo aiheesta puhumisen pelättiin ruokkivan muutenkin liian seksualisoituneeksi koettua ilmapiiriä.¹⁹ Tämän vuoksi myös homoseksuaalisuus on aikakauden teksteissä marginaalinen teema. Esimerkiksi laajennetun piispainkokouksen vuonna 1952 hyväksymä mietintö Kirkko ja perhekasvatus (1953) käsittelee homosek-

suaalisuutta yhteensä noin sivun verran. Mietinnön mukaan homoseksuaalisuus on

luonnon ja turmiollinen pahe, joka Jumalan sanan mukaan on Jumalan rangaistus siitä, että ihminen on luopunut Jumalasta ja noussut häntä vastaan (Room. 1:24–28). Juuri tästä syystä homoseksuaalisuuden lisääntyminen on ilmauksena koko siveellisen elämän syvästä rappeutumisesta.²⁰

Tätä kristilliseksi nimettyä kantaa tuetaan mietinnössä lääketieteellisellä tiedolla, jolla tarkoitetaan käytännössä 1900-luvun alkupuolen psykiatrian käsityksiä homoseksuaalisuuden luonteesta. Tähän tietoon nojaten mietintö ei näe homoseksuaalisuutta periytyvänä piirteenä. Sen sijaan kyse on viettelyn seurauksena muodostuvasta sukupuolivietin perversiosta. Homoseksuaalisuuden nähdään syntyvän joko lapsuusiässä ”erilaisten epäsuotuisten tekijäin vaikutuksesta taikka myöhemmin siten, että aikaisemmin terve sukupuolivietti muuttuu homoseksuaaliseksi”.²¹ Koska homoseksuaalisuuden

7 Kivivuori 1999; Kettunen 1990; Kettunen 1997.

8 Sorri 2003, 328–329. Perheasiain neuvottelukeskuksesta käytiin esimerkiksi vuonna 1991 lähes 60 000 neuvottelua. Vuonna 2011 neuvotteluita oli lähes 84 000 ja asiakkaita oli yli 16 500. Sorri 2003, 328; *Haastettu kirkko* 2012, 177.

9 Madsen 2014.

10 Taylor 2007, 620–621.

11 *Rakkauten lahja* 2008.

12 Aineiston rajaaminen on perustelua myös sikäli, että ensisijaisena tavoitteenani on tarkastella terapeuttisen käänteen vaikutuksia kirkon käsityksiin seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. *Rakkauten lahja* -kannanoton homoseksuaalisuutta ja avioliittoa koskevista käsityksistä tarkemmin ks. esim. Ratinen 2015, 222–223.

13 Viika 1994, 43–44, 75–77; *Kasvamaan yhdessä* 1984, 6.

14 Davidson 2001, xiii.

15 Ks. Foucault 1985; Davidson 2001.

16 Lähiluvusta menetelmänä ks. esim. Pöysä 2015; Yesilova 2009, 44.

17 Foucault 1985, 23–24; Alhanen 2007, 152–153.

18 Viika 1994, 13–19; Kivivuori 1999, 83–86.

19 Sihvo 1981, 45–50.

20 Kirkko ja perhekasvatus 1953, 33.

21 Kirkko ja perhekasvatus 1953, 32.

nähdään tarttuvan, mietinnössä painotetaan, että jokainen homoseksuaalinen on ”velvollinen pidättäytymään taipumuksensa toteuttamisesta samoin kuin terveellä sukupuolivietillä varustettu on siihen velvollinen avioliiton ulkopuolella”.²²

Näkemykset sukupuolivietin olemuksesta, viettelyn vaaroista ja homoseksuaalisuuden erilaisista kehityslinjoista palautuvat 1800-luvun viimeisten vuosikymmenten saksalaiseen psykiatriseen ja seksologiseen keskusteluun. Homoseksuaalisuus nähtiin tuolloin Saksassa yhtenä yhteiskunnallisen rappion ilmentymänä sekä siihen johtavana käyttäytymisenä. Sukupuolivietti, jonka luonnolliseksi funktioksi ymmärrettiin lisääntyminen, oli degeneraatiokeskustelujen keskipisteessä. Homoseksuaalisuus ymmärrettiin sukupuolivietin perversiona, joka ilmensi yhtä aikaa sekä yksilön että yhteisön moraalisen kehityksen vääristymää. Esimerkiksi saksalainen psykiatri ja seksologi Richard von Krafft-Ebing (1840–1902) teki eron synnynnäisen ja hankitun ”seksuaalintunteen inversion” välillä. Edellisellä hän tarkoitti yksilön perinnöllistä moraalista ”rappeutumaa”. Jälkimmäinen viittasi puolestaan viettelyn, huonojen ympäristötekijöiden tai pahojen tapojen (kuten masturbointi) aiheuttamaan poikkeavuuteen. Tältä pohjalta Krafft-Ebing muun muassa väitti, että miesvaltaiset yhteisöt, kuten luostarit ja sisäoppilaitokset, altistavat homoseksuaalisuudelle, sillä pseudohomoseksuaalisuus – enemmän tai vähemmän satunnainen ja normaalina pidetty homoseksuaalinen käyttäytyminen – saattoi helposti muuttua pysyväksi ja moraalittomaksi persoonallisuuden piirteeksi.²³

1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä näkemys homoseksuaalisuudesta tarttuvana tautina kasvatti suosiotaan Saksassa niin, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen viettely nähtiin keskeisenä homoseksuaalisuuden aiheuttajana. Tätä näkemystä kannatti erityisesti saksalaisen psykiatrian isänä tunnettu Emil Kraepelin (1856–1926). Hänen ja monien hänen oppilaidensa mukaan homoseksuaalisuus oli ennen kaikkea degeneraation ilmentymä. 1930-luvulla tämä psykiatrinen ymmärrys vaikutti muun muassa Saksassa homoseksuaalisuutta koskeviin rikoslain pykäliin, kun alaikäisten viettely määriteltiin rikokseksi.²⁴

SAKSALAISEN PSYKIATRIAN VAIKUTUS SUOMALAISEEN KESKUSTELUUN

Historioitsija Sandra Hagmanin mukaan Suomen ja Saksan tiivis tieteellinen ja poliittinen yhteistyö toisen maailmansodan aikana johti tiukentuneisiin asenteisiin homoseksuaalisuutta kohtaan myös Suomessa. Pseudohomoseksuaalisuudeksi nimetyt satunnaiset homoseksuaaliset teot, jotka aiemmin oli nähty väliaikaisina ja sen vuoksi suhteellisen harmittomina, alettiin nähdä yhä vakavampana uhkana suomalaiselle yhteiskunnalle.²⁵ Suomessa saksalaisen keskustelun painotuksia toi esiin erityisesti teologi ja psykiatri Asser Stenbäck (1913–2006), jota voi pitää yhtenä keskeisimmistä kirkon seksuaalieettisiin linjauksiin vaikuttaneista henkilöistä. Hän oli muun muassa jäsen Kirkko ja perhekasvatus -mietintöä valmistelleessa komiteassa. Tämän lisäksi hän toimi perheasiaintoimikunnan jäsenenä vuosina 1957–1970.²⁶

Stenbäckin keskeisimpänä seksuaalisuutta käsittelevänä teoksena voidaan pitää vuonna 1952 julkaistua käsikirjaa *Lapsuus- ja nuoruusiän sukupuolinen kehitys ja kasvatus*.²⁷ Kirjassa Stenbäck erottaa toisistaan ”fiksoituneen homoseksuaalisuuden” ja pseudohomoseksuaalisuuden. Jälkimmäisessä on Stenbäckin mukaan kyse ”homoseksuaaliseen viettiin” perustumattomasta käyttäytymisestä, joka ”on verrattain yleistä mm. pojille ennen murrosikää ja murrosiän alussa”. Se voi ilmetä muun muassa keskinäisenä itsetyydytyksenä, ja sitä esiintyy ”kaikkialla, missä jompikumpi sukupuoli joutuu pitkään olemaan yksinään, kuten vankiloissa, sotilasmajoituksissa, tukkikämpillä ja merimiesten keskuudessa”. Stenbäckin mukaan kyse on ”valehomoseksuaalisuudesta”, joka häviää, kun ”heteroseksuaalisuuden normaaleille muodoille tarjoutuu mahdollisuuksia”.²⁸

Stenbäck yhdistää ajattelussaan piirteitä Sigmund Freudin oidipaaliteoriasta, saksalaispsykiatri Ernst Kretschmerin kehittämästä persoonallisuusteoriasta sekä yhdysvaltalaisen Alfred Kinseyn seksuaalista käyttäytymistä koskevistä tutkimuksista ja toteaa, että fiksoitunut homoseksuaalisuus voi kehittyä lähes kenessä tahansa. Stenbäckin mukaan erityisen alttiita ovat ihmiset, jotka vailla kulttuuri-

harrastuneisuutta tai korkeampaa koulutusta elävät kaupungin sukupuoliviettä ärsyttävässä ilmapiirissä ja joita leimaa skitsotyyminen (sulkeutunut ja pelokas) persoonallisuus. Jos ihminen lisäksi kasvatetaan ”eroottisävyisesti” ja hänellä on alitajuisia ”sukupuolielämyksiä” samaa sukupuolta olevan ihmisen viettelemäksi joutumisesta, saattaa lopputuloksena olla parantumaton ”sukupuolivietin homoseksuaalinen muoto”.²⁹

Oletus pseudohomoseksuaalisuuden olemassaolosta sekä käsitys homoseksuaalisuudesta tarttuvana sairautena tekevät normaalin ja epänormaalin seksuaalisuuden välisestä rajasta joustavan ja jatkuvasti uhanalaisen. Homoseksuaalisuus onkin Stenbäckille ongelma juuri sen vuoksi, että ”valehomoseksuaalisuus” voi muuttua sopivien olosuhteiden vallitessa pysyväksi homoseksuaalisuudeksi. Stenbäckin ratkaisuehdotus seurailee saksalaisen keskustelun logiikkaa: koska homoseksuaalisuuden kehitys tapahtuu useimmiten nuoruudessa, nuoria täytyy suojella. Näin erityisesti siksi, koska ”yli 30-vuotiaitten homoseksuellien huomio kohdistuu heitä itseään huomattavasti nuorempiin. Näin joutuvat lapset, erityisesti pojat, viettelysten vaaraan”.³⁰ Huomionarvoista on, kuinka Stenbäckin järjestyksessä keskinäinen itsetyytytys, lasten hyväksikäyttö ja homoseksuaalisuus ovat ikään kuin saman ilmiön erilaisia asteita tai ilmentymiä; viettelyn uhka liittään toisiinsa.³¹

Homoseksuaalisuuden vaarallisuus liittyi yleisempään näkemykseen sukupuolivietin perusolemuksesta. Saksalainen psykiatri ja seksologi Albert Moll (1862–1939) esitti vuonna 1897 teorian, jonka mukaan seksuaalivietti on jakautunut fyysiseen purkautumisviettiin (*libido*) ja henkiseen lähentyemisviettiin (*eros*). Mollin mukaan – ja toisin kuin yleisesti luultiin – vietin päämäärä ei ollut lisääntyminen, vaan mielihyvä ja nautinto. Lisääntyminen oli mielihyvään tähtäävien tekojen sattumanvarainen lopputulos.³² Mollin perusnäkemys oli vaikutusvaltainen vielä 1950-luvulla. Esimerkiksi Asser Stenbäck katsoo sukupuolivietin koostuvan sekä sukupuoliyhteyteen että sielulliseen yhteyteen pyrkivistä tarpeista. Stenbäckin mukaan näiden tarpeiden välinen tasapaino on normaalin seksuaalisuuden kehittymisen kannalta kriittinen: jos sielulliset

tarpeet eivät saa tarpeeksi tukea ympäristöltä tai yksilöltä itseltään, voi ihmisen persoonallisuutta ja siveellistä käyttäytymistä alkaa määrätä pakonomainen seksuaalisen purkautumisen tarve.³³

Sama viettä koskeva oletus näkyy myös teologien ja lääkäreiden laatimassa opaskirjasessa *Nuoren rakkauden salaisuus* (1961). Esimerkiksi lääkäri Ensio Kurki-Suonio toteaa, ettei kristinusko rajoita seksuaalisuutta luonnonvastaisesti vaan suojellakseen sukupuolivietin sisäistä tasapainoa fyysisen seksuaalisuuden ja henkisen erotiikan välillä.³⁴ Lääkäri Turo Niemi puolestaan toteaa, että rakkauselämässä on fyysisen ja sielullisen tekijän lisäksi myös niitä kontrolloiva henkinen tekijä. Kyseessä on ”omantunnon ohje”, joka ohjaa rakkauselämää kohti ”Jumalan pyhää järjestystä”. Vasta ”omantunnon-elämään ankkuroitu Eros” takaa lopullisesti yksilön rakkauselämän puhtauden.³⁵

Opaskirjojen tavoite perustui niiden sisältämään sanomaan: kirjoittajat pyrkivät vahvistamaan nuorten tahdonvoimaa ja omantunnon ääntä taistelussa puhtaan viettielämän puolesta. Esimerkiksi Asser Stenbäck näkee yliminän ihmisen syvimpänä olemuksena, joka ilmenee siveellisenä ja hengellisenä tajuna. Yliminä voi kuitenkin vaurioitua

22 Kirkko ja perhekasvatus 1953, 32.

23 Oosterhuis 2001, 47–55, 69–70, 245; Davidson 2001, 72–76. Ks. myös Mildenerger 2007.

24 Mildenerger 2007, 322–329.

25 Hagman 2015, 162–163.

26 Viika 1994, 30–38, 77.

27 Stenbäck kirjoitti teoksen yhdessä Lauri Pautolan kanssa kouluhallituksen asettaman sukupuoli- ja siveellisyyskasvatuksellisen työryhmän toimeksiantona. Käsikirja oli suunnattu teologeille, kasvattajille ja nuoriso-ohjaajille. Stenbäck & Pautola 1952, 8–11.

28 Stenbäck & Pautola 1952, 274.

29 Stenbäck & Pautola 1952, 278–286.

30 Stenbäck & Pautola 1952, 288.

31 Ks. myös Hagman 2015, 228–229.

32 Helén 1997, 277.

33 Stenbäck & Pautola 1952, 46–53.

34 Kurki-Suonio 1961, 68–69.

35 Niemi 1961, 53–57.

kasvatuksen tai muiden ympäristötekijöiden seurauksena. Tällöin ihminen ei kykene hillitsemään ”animaalisia tarpeitaan” ennen avioliittoa.³⁶ Vietin hillitsemisen tavoitteena nähtiin aviollinen, lisääntymiseen tähtäävä sukupuoliyhteys. Samalla avioliiton nähtiin täydentävän sukupuoliyhteyden eri osatekijöiden välisen harmonian. Stenbäckin sanoin: ”[L]apsi on täyteläisen rakkaussuhteen fysiologinen seuraus.”³⁷

Saksalaisen psykiatrian tarjoama tiedollinen kehys korosti kirkon roolia kansakunnan moraalisen selkärangan tukijana. Tämä rooli perustui osaltaan psykiatrisen ja teologisen ihmiskuvan väliselle analogialle: fyysinen libido, sielullinen eros ja oma-tunto rinnastuivat ruumiiseen, sieluun ja henkeen. Norminvastainen seksuaalisuus hahmottui näin pohjimmiltaan rikkomuksena omaatuntoa ja Jumalan säätämää järjestystä vastaan. Kyse oli yksilön moraalisesta kyvyttömyydestä, mikä uhkasi samalla kansakuntaa degeneraation muodossa. Psykiatrian ja teologian epistemologinen liitto sekä huoli yhteiskunnan hyvinvoinnista saivat papit ja lääkärit löytämään toisensa – yhteisenä tavoitteena oli suomalaisen kansakunnan fyysinen ja moraalinen kukoistus.

SÄRÖJÄ SYNIN PARADIGMASSA

Kirkon perheneuvonnassa omaksutut uudenlaiset työskentelymenetelmät alkoivat pikkuhiljaa muuttaa perinteistä tiedollista asetelmaa. Varhaiset perheneuvojat olivat saaneet vaikutteita muun muassa Iso-Britanniassa tehdystä avioliittoneuvonnasta sekä Oxfordin ryhmäliikkeen kaltaisista uskonnollisista ryhmistä, joissa uskonnollisuutta arvioitiin yksilön terveyden ja hyvinvoinnin pohjalta. Tämän seurauksena perheneuvojen suhtautumistapa avuntarpeessa oleviin ihmisiin alkoi erota perinteisestä julistuksellisesta sielunhoidon mallista. Normien ehdottomuuden ja ”saarnaamisen” sijaan lähimmäiseen pyrittiin suhtautumaan empaattisesti ja ymmärtävästi.³⁸ 1950-luvulla uudenlainen sielunhoidollinen asenne konkretisoitui paljon hyödynetyssä social casework -menetelmässä. Neuvomisen ja opettamisen sijaan sen tavoitteena oli saada ihminen ajattelemaan ja toimimaan itse.³⁹ Perheneuvojen tavoite oli kuitenkin pitkälti sama kuin perinteisen sielunhoidon edustajilla: kansakunnan

yhtenäisyyden vaaliminen. Moraalisen selkärangan tukemisen sijaan siihen pyrittiin yhteiskunnan ydinsolua, perhettä ja avioliittoa, terapeutisesti hoitamalla.⁴⁰

Uudenlainen sielunhoidollinen asenne vaikutti myös siihen, kuinka homoseksuaalisuuteen suhtauduttiin. Pitkäaikainen perheasiaintoimikunnan jäsen Matti Joensuu käsittelee homoseksuaalisuutta lyhyesti kirjassaan *Vaikea avioliitto* (1959). Alfred Kinseyn tutkimusten hengessä hän toteaa, että ”tässä sairaudessa” esiintyy paljon välimuotoja ja että tutkijoiden käsityksen mukaan ”jokaisessa ihmisessä on jossain määrin taipumusta kahteen suuntaan”.⁴¹ Joensuu kuitenkin näkee, ettei normaalin ja epänormaalin luokitteluilla ole lopulta suurtakaan merkitystä. Ratkaisevinta on se, kuinka aviopuolisot sopeutuvat tilanteeseen, jossa jommallakummalla heistä on homoseksuaalisia tuntemuksia. Joensuun mukaan ”väärä asiaan suhtautuminen” – epänormaaliuden pelko – on suurempi haitta kuin itse asia. Tärkeintä on se, että ”aviopuoliso hyväksytään juuri sellaisena ihmisenä kuin hän on”.⁴² Joensuun moraalisen asenteen keskipisteessä on aviopuolisoiden välisen suhteen vaaliminen, ei niinkään sen normittaminen. Joensuu esimerkiksi toteaa, ettei

voida esittää mitään kaavaa, joka sopisi jokaiseen avioliittosuhteeseen. Kaikki avioliittosuhteet ovat erilaisia. Pääasia on, että puoliset oppivat rakentamaan suhteensa juuri niiden mahdollisuuksien varaan, mitä heillä on.⁴³

Perheneuvojen uudenlainen asenne rajoittui kuitenkin aluksi perheasiain neuvottelukeskustoissa tehtyyn käytännön työhön. Perinteinen psykiatrisen malli ja siihen liittyvä moralisoiva sävy ohjasivat edelleen kirkon virallisen kannan muotoutumista – siitäkkin huolimatta, että Asser Stenbäckin edustamat näkemykset kohtasivat 1960-luvulle tultaessa yhä enemmän vastustusta. Esimerkiksi psykiatri Oscar Parland toteaa vaikutusvaltaisessa homoseksuaalisuutta käsittelevässä artikkelissaan, että

[u]seimmat homoseksuaalit ovat yhtä hyviä kansalaisia kuin heteroseksuaalit, ja heidän sosiaaliset, moraaliset ja eettiset norminsa eivät eroa heteroseksuaalien normeista muissa kuin seksuaalisissa suhteissa.⁴⁴

Parlandin mukaan homoseksuaalien ”omantunnon tuskat”, masennus ja kohonnut itsemurhariski johtuvat yhteiskunnan tuomitsevista asenteista. Lisäksi Parland toteaa, että ”[v]ietyteoriaa, jota yhä tänäkin päivänä eräät lakimiehet kannattavat ja jota pidetään yhtenä tärkeimmistä perusteluista erityisten homoseksuaalisuuslakien puolesta, ei voida pitää tieteellisesti perusteltuna”.⁴⁵

Oscar Parlandin artikkeli otti osaa laajempaan, homoseksuaalisuuden dekriminointia koskevaan keskusteluun, joka oli käynnistynyt 1960-luvun seksuaalivallankumouksen vanavedessä myös Suomessa. Vuoden 1965 ”seksuaalikeväänä” homoseksuaalisuutta käsiteltiin ylioppilaslehdissä ja paneelikeskusteluissa. Samaan aikaan keltainen lehdistö piti yllä mielikuvaa puistoissa ja julkisissa vessoissa vaanivasta ”homoseksuellista”.⁴⁶ Myös evankelis-luterilaisen kirkon piispat ottivat keskusteluun osaa vuonna 1966 julkaisemalla yhteisen kannanoton *Ajankohtainen asia*. Kirjanen toistaa Kirkko ja perhekasvatus -mietinnön näkemyksen homoseksuaalisuudesta tarttuvana sairautena ja Jumalan tahdon vastaisena tekona, syntinä. Samalla homoseksuaalisuus on piispojen mukaan ilmaus ”aikakauden siveellisen elämän rappeutumisesta”.⁴⁷ Vietyteoria ymmärretään yhä keskeisenä syynä homoseksuaalisuuden leviämiseen:

Homoseksuaalisuuden vaarallisuudesta on oltava selvillä, sillä se leviää ja ulottaa turmiollista vaikutusta suojattomiin yksilöihin. Vaikka homoseksuaalinen ei aina olekaan itse vastuussa tämän taipumuksen synnystä, on jokainen velvollinen pidättäytymään sen toteuttamisesta, samoin kuin terveellä sukupuolivietillä varustettu on siihen velvollinen avioliiton ulkopuolella.⁴⁸

Vaikka perheneuvojen piirissä vallinnut ymmärätävä asennoituminen ei näy homoseksuaalisuuden käsittelyn kohdalla, se on selvästi vaikuttanut piispojen näkemykseen aviosuhteen luonteesta: kun piispat käsittelevät kohonneiden avioerolukujen taustalla olevia syitä, he päätyvät erikoiseen ristiriitaan normatiivisuuden ja yksilöllisen päätösvallan välillä. Yhtäältä piispat näkevät, että lisääntyneet avioerot johtuvat maallistumisesta, jonka seurauksena ihmiset ”jäävät vaille kestäviä ihanteita, jotka

auttaisivat heitä tekemään epäitsekkeitä, kaikissa avioliitoissa välttämättömiä omantunnon ratkaisuja”. Toisaalta he toteavat, että ”[v]ain huolellisesti syventymällä avioliiton ongelmiin voidaan löytää vaikeuksien todelliset syyt”.⁴⁹

Todellisen avun ehtona on, että [yksityiset kristityt] kykenevät osoittamaan ymmärtämystä, kunnioittamaan ihmisen oikeutta ratkaista itse asiansa ja antamaan lähimmäiselle rakkautta ja tukea.⁵⁰

Ristiriita yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden välillä heijastelee sitä tapaa, jolla perheneuvonnassa omaksumat teoriat ja menetelmät pikkuhiljaa muuttivat avioliiton ideaa myös kirkon virallisten puheenvuorojen tasolla. Perinteinen käsitys avioliitosta yhteisölle elintärkeänä instituutiona alkoi muuttua näkemykseksi, jonka mukaan avioliitto on pohjimmiltaan kahden ihmisen välinen emotionaalinen ja yksityinen suhde.⁵¹

Piispojen kannanotto herätti paljon myös kriittistä keskustelua.⁵² Esimerkiksi perheasiain neuvottelukeskuksen johtaja Esko Rahkiola esittää

36 Stenbäck & Pautola 1952, 53–64.

37 Stenbäck & Pautola 1952, 63.

38 Joensuu 1952; Kivivuori 1999, 69–74, 85–87; Kettunen 1997.

39 Viika 1994, 86–87.

40 Kivivuori 1999, 86–91.

41 Joensuu 1959, 178.

42 Joensuu 1959, 178–179.

43 Joensuu 1959, 180.

44 Parland 1965, 161.

45 Parland 1965, 159–160, 163.

46 Hagman 2015, 232–267.

47 *Ajankohtainen asia* 1966, 12.

48 *Ajankohtainen asia* 1966, 12.

49 *Ajankohtainen asia* 1966, 10–11.

50 *Ajankohtainen asia* 1966, 11.

51 Ks. myös Maksimainen 2014.

52 Laajemmin kannanottoon liittyvästä keskustelusta ks. esim. Ahola 2006, 257–259.

artikkelissaan ”Takaa-ajetus” (1967), että homoseksuaalisuus on dekriminalisoitava. Vedoten Oscar Parlandin edellä mainittuun artikkeliin sekä omiin henkilökohtaisiin kohtaamisiinsa homoseksuaalien kanssa Yhdysvalloissa ja Suomessa Rahkiola katsoo, että homoseksuaalisuus kuuluu pikemminkin lääketieteen kuin rikoslain piiriin. Hänen mukaansa myös kirkon pitäisi muuttaa asennettaan, sillä ”[v]aikka lasten suojelemisesta on luonnollisesti pidettävä huolta”, homoseksuaalit kärsivät heihin kohdistetuista asenteista.⁵³

Piispojen kanta oli ristiriidassa myös rikoslain uudistuspyrkimysten kanssa. Suomeen kohdistui 1960-luvulla paine uudistaa homoseksuaalisuutta koskevia lakeja. Norjaa lukuun ottamatta Pohjoismaiden rikoslait eivät enää tunteneet homoseksuaalisuutta rikoksena. Joulukuussa 1966 eduskunta perustikin seksuaalirikoskomitean uudistamaan seksuaalirikoslainsäädäntöä.⁵⁴ Maaliskuussa 1968 kirkon perheasiaintoimikunta antoi lausuntonsa seksuaalirikoskomitean mietinnöstä. Lausunnon pääasiallisena kirjoittajana toimi Asser Stenbäck.⁵⁵ Lausunnossa lainsäädännön uudistuksiin suhtaudutaan pääsääntöisesti kielteisesti. Siinä todetaan muun muassa, että ”homoseksuaalisten kontaktien rankaisematta jättäminen” edellyttää, että ”homoseksualismin suosiminen” tai ”ihannoiminen painotuotteissa, teatteri- ja elokuvaesityksissä, äänilevyissä ja televisiossa määrätään rangaistuksen uhalla kielletyksi”. Vaadetta perustellaan sillä, että ”homoseksualismi hankittuna ominaisuutena voi levitä nopeasti, mitä ei voi pitää suotuisana yhteiskunnallisena kehityksenä”.⁵⁶

Perheasiaintoimikunnan lausunnolla oli kauaskantoiset seuraukset. Ensimmäisen eduskuntakäsittelyn jälkeen kesällä 1970 lakivaliokunta lisäsi lakiehdotukseen niin kutsutun yllytyspykälän, joka perheasiaintoimikunnan lausunnon suuntaisesti kielsi homoseksuaalisuudesta puhumisen julkisuudessa. Tämä kehotuskieltonakin tunnettu pykälä oli voimassa vuosina 1971–1999, ja sillä oli merkittävä vaikutus siihen, kuinka homoseksuaalisuus on Suomessa käsitetty viime vuosikymmeniin asti.⁵⁷ Samalla sitä voi pitää eräänlaisena muistomerkkinä sukupuolivietin kontrolloinnille perustuvalla seksuaalisuuden ymmärtämiselle.

PSYKOANALYYTTINEN KÄÄNNE

1960-luvulta alkaen kirkon perheneuvontatyö laajeni voimakkaasti. Samaan aikaan perheasiaintoimikunnan ja yksittäisten perheneuvojen keskuudessa virisi kiinnostus psykoanalyttiseen teoriaan ja terapiaan. Pian kävi kuitenkin selväksi, etteivät aikaa vievät terapiaistunnot sovi perheneuvontatyöhön: kun yksittäisten ihmisten auttaminen vei enemmän aikaa, yhä harvempaa pystyttiin auttamaan. Tästä huolimatta psykodynaaminen ajattelu sai vaikutusvaltaisen aseman perheneuvonnassa. Se ymmärrettiin tärkeäksi apuvälineeksi muun muassa yksilön mielensisäisten – ja sitä kautta perheen vuorovaikutuksellisten – prosessien ymmärtämisessä. Monet perheneuvojat kävivätkin läpi henkilökohtaisen psykoanalyysin, ja monet jopa kouluttautuivat psykoanalytikoiksi.⁵⁸

Psykodynaaminen käänne heijasteli laajempaa kansainvälistä sielunhoitajien kiinnostusta erilaisiin jälkifreudilaisiin teorioihin, jotka käsittelivät esimerkiksi yksilön uskonnollisuuden psykologista perusluonnetta.⁵⁹ Vielä ennen toista maailmansotaa suomalainen papisto oli suhtautunut varauksellisesti Sigmund Freudin ajatteluun. Freudin näkemys alitajuisista vieteistä nähtiin relativistisena ja materialistisena, ja siksi ihmisen henkisen perusolemuksen vastaisena. Viettiteorian ei katsottu jättävän tilaa yksilön omalletunnolle tai ylipäänsä kristilliselle moraalille.⁶⁰ Vastustus nousi näin ollen saman ihmiskuvan pohjalta, jota esimerkiksi Asser Stenbäckin tekstit edustivat.⁶¹

1950-luvulla hyödynnetty social casework -menetelmä oli jo osaltaan valmistanut tietä psykodynaamiselle ajattelulle. Suomalaisen sielunhoidon kannalta vaikutusvaltaisin psykodynaamisen ajattelun suuntaus oli kuitenkin niin kutsuttu eksistentiaalianalyysi tai Dasein-analyysi, joka korosti yksilön psyykkisen hädän relationaalista ja sosiaalista perusluonnetta. Suomalaisen teologian piirissä tämän tulkinnan keskeisiä edustajia oli Martti Siirala, joka oli myös yksi Therapie-säätiön perustajista. Monet teologit kouluttautuivat psykoanalytikoiksi juuri Therapie-säätiön kautta. Therapie-säätiön aktiivit toimivat myös sairaalasielunhoitajien ja perheneuvojen kouluttajina 1960-luvulta alkaen.⁶²

Psykodynaamiset teoriat ohjasivat tulkitsemaan sukupuolen ja seksuaalisuuden ilmiöitä toisin kuin

aiemmin. Esimerkiksi perheneuvoja Aatto Kuusi-
niemen, perheneuvoja ja psykoanalytikko Matti
Hyrckin sekä sairaalapastori Päivi Luumin kirjoit-
tama *Sinä, minä, rakkautemme* (1975) on paikoin
kuin psykoanalyysin oppikirja. Esimerkiksi käsi-
tellessään homoseksuaalisuutta Päivi Luumi toteaa,
kuinka

[p]sykiatrissa ajatellaan – – että aikuisiässä seksuaalinen
tyydytys koetaan heteroseksuaalisessa suhteessa silloin,
kun ihminen on normaalisti kehittynyt. Meidän olisi
ehkä monessa suhteessa helpompi ymmärtää homosek-
suaalisuutta, jos, sen sijaan että pitäisimme sitä jotenkin
luonnonvastaisena, oppisimme näkemään, että homosek-
suaalisuudessa on kysymys kehitysvaiheesta, jonka hetero-
seksuaalit ovat jo ohittaneet, mutta johon homoseksuaalit
ovat jääneet.⁶³

Luumin mukaan ”homoseksuaalisuus” kehittyi var-
haisessa vuorovaikutuksessa, erityisesti oidipaali-
lanteessa: dominoiva, usein frigidi ja puritaaninen
äiti sekä emotionaalisesti etäinen tai aggressiivinen
isä synnyttävät pojassa herkästi homoseksuaalisen
identifikaation. Homoseksuaalisuudessa on Luu-
min mukaan kyse vastakkaisen sukupuolen pelos-
ta.⁶⁴

Pohjimmiltaan kyse oli muutoksesta seksuaaliviettiä koskevassa ymmärryksessä. Mollilainen näkemys eri osatekijöistä koostuvasta sukupuolivietistä korvautui Freudin näkemyksellä, jonka mukaan seksuaalivietillä ei ollut mitään luonnollista funktiota: vietti ei ollut kiinnittynyt mihinkään yksittäiseen objektiin (esimerkiksi vastakkaiseen sukupuoleen) tai tavoitteeseen (esimerkiksi yhdyntään). Tämä vietin sattumanvaraisuus hämärsi normaalin ja epänormaalin välisen seksuaalisuuden rajaa, sillä yksilön seksuaaliset mieltymykset olivat psykodynaamisen näkemyksen mukaan yksilöllisen psykoseksuaalisen kehityksen tulos.⁶⁵

Psykoanalyttisesta näkökulmasta tarkasteltuna homoseksuaalisuutta ei enää pidetty ihmisen omantunnon tai tahdonvoiman asiana, vaan yksilön elämänsä aikana saavuttamana identiteettinä. Toisin kuin seksuaalisia eheytysterapioita kannattanut Asser Stenbäck⁶⁶ Päivi Luumi korostaa, että homoseksuaalisen identiteetin voi vain harvoin

muuttaa heteroseksuaaliseksi. Luumi kannustaakin homoseksuaalisuuden kanssa kamppailevia ihmisiä hyväksymään seksuaalisuutensa oman psyykkisen hyvinvointinsa vuoksi. Sielunhoitajien tulisi Luumin mukaan tukea tätä identifioitumisprosessia suhtautumalla homoseksuaaleihin empaattisesti ja myötätuntoisesti.⁶⁷ Näin psykodynaaminen ajattelu alkoi viedä pohjaa kirkon roolilta yhteisön moraalisen selkärangan tukijana. Saarnaamisen sijaan katse alkoi kääntyä perheen sisäiseen dynamiikkaan: Päivi Luumi esimerkiksi ehdottaa, että kirkon tulisi tukea perheiden kasvatustyötä ja olla näin ”ennakolta ehkäisemässä erilaisten seksuaalisten vaikeuksien ja poikkeavuuksien syntymistä”.⁶⁸

Psykodynaaminen ajattelu tuottaa uudenlaisen käsityksen seksuaalisesta normaaliudesta. Kyse ei ole enää yksilön enemmän tai vähemmän normaalista kyvystä hillitä omaa ”viettipainetta”. Sen sijaan normaali määrittyy yksilön psykoseksuaalisen kehityksen mukaisesti: normaali seksuaalisuus viittaa ihmiseen, joka on kehittynyt oman sukupuolensa heteroseksuaaliseksi edustajaksi, mies- tai naispersoonallisuudeksi. Homoseksuaalisuuden näkeminen syntinä ei tämän vuoksi ollut enää helposti perusteltavissa. Kuinka yksilö voisi olla vastuussa omasta (puutteelliseksi nähdystä) kehityksestään?

Mielenkiintoista kyllä, yhteisöä uhkaavan seksuaalisuuden hahmo ei kadonnut kokonaan, sillä biseksuaalisuus nähtiin Freudin teoretisointia seu-

53 Rahkiola 1967, 147–152.

54 Hagman 2015, 265–266.

55 Perheasiaintoimikunnan pöytäkirja 13.11.1967.

56 Perheasiaintoimikunnan lausunto 1968, 6.

57 Hagman 2015, 269–270.

58 Viika 1994, 86–88.

59 Richards 2011, 47–48.

60 Valkeapää 1987, 171–172.

61 Ks. myös Kettunen 1997, 73–74.

62 Kettunen 1990, 70–72; Kettunen 1997, 80–85; Viika 1994, 88, 127–128.

63 Luumi 1975a, 73.

64 Luumi 1975a, 78–79.

65 Davidson 2001, 77–89.

66 Ks. Stälström & Nissinen 2003, 77.

67 Luumi 1975a, 83–86.

68 Luumi 1975b, 70.

raten⁶⁹ yhä kehittymättömänä ja vaiheessa olevana seksuaalisuuden muotona. Vaikka viettelyteoria oli menettänyt tieteellisen uskottavuutensa, biseksuaalin ihmisen ajateltiin olevan erityisen altis homoseksuaalisille vaikutteille. Esimerkiksi sielunhoidon kehittäjänä ja opettajana ansioitunut Niilo Syväntö rinnastaa Freudiin vedoten biseksuaalisuuden ja ”näennäishomoseksuaalisuuden” toisiinsa kirjassaan *Sairas vai syyllinen* (1970). Syväntön mukaan biseksuaalisuus on ”passiivista antautumista virran vietäväksi ja ilmenemismuodoiltaan lähinnä homoseksuaalista prostituutiota tai yhteistä masturbaatiota”. Tämän lisäksi biseksuaalisuudessa on Syväntön mukaan kyse kapinoinnista yhteiskunnan järjestystä vastaan.⁷⁰ Paradoksaalisesti psykoanalyttisen teorian pohjalta oli mahdollista ymmärtää ihmisen seksuaalisuus yhtä aikaa sekä persoonan kehityksellisenä ulottuvuutena että vääränä tekona.

TEOLOGISIA MUODONMUUTOKSIA

Psykodynaaminen ajattelumalli vaikutti myös seksuaalisuutta koskevaan teologiseen keskusteluun. Yksi keskeinen esimerkki tästä kehityksestä on Martti Lindqvistin ja Jouko Sihvon raportti *Homoseksuaalisuus ja kirkko* (1975). Raportin tavoitteena on ”pohtia, miten olisi kohdattava homoseksuaalinen lähimmäinen ja miten häntä voitaisiin auttaa hänen vaikeuksissaan”. Tätä kysymystä Lindqvist ja Sihvo lähestyvät ”käytettävissä olevan tiedon” ja kristillisen maailmankuvan pohjalta.⁷¹

Vaikka Lindqvist ja Sihvo käyvät raportissaan läpi erilaisia homoseksuaalisuutta käsitteleviä tutkimuksia, ”käytettävissä oleva tieto” tarkoittaa pääsääntöisesti psykodynaamista mallia ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. Esimerkiksi homoseksuaalisuuden käsitteellistämisen yhteydessä käytetään psykoanalyttisia termejä kuten viettienergia, sublimaatio, torjunta ja persoonallistaminen.⁷² Myös näkemys kristillisestä ihmis-käsityksestä pohjaa vahvasti psykodynaamiselle näkemykselle sukupuolten toisiaan täydentävästä, komplementaarisesta luonteesta.⁷³ Lindqvistin ja Sihvon mukaan miehen ja naisen välinen suhde on luomisjärjestyksen mukainen ”antropologinen perussuhde”, sillä siinä ”luomistarkoitus toteutuu ihmispersoonan kaikilla tasoilla (fyysinen, sielullinen,

henkinen)”. Homoseksuaalisuudessa on Lindqvistin ja Sihvon mukaan kyse ”luomisjärjestyksen vääristymisestä”, sillä kristinuskon ”ihmiskuvaideaaliin kuuluu erottamattomasti heteroseksuaalisuuden korostus”.⁷⁴ Tästä huolimatta Lindqvist ja Sihvo näkevät, että kirkon tulisi muuttaa asennettaan homoseksuaalisuutta kohtaan.

Mikäli lähdetään siitä, että seksuaalisuus on erottamaton osa ihmisen persoonaa ja että tietyille ihmisille seksuaalisuus tarkoittaa homoseksuaalista suuntautuneisuutta, tämä tuskin sellaisenaan voi olla perusteena kyseisen henkilön sopimattomuudelle kirkollisiin virkoihin.⁷⁵

Lindqvistin ja Sihvon mukaan sielunhoitajien tulisi suhtautua homoseksuaaleihin ymmärtävästi ja kannustavasti, mutta kuitenkin niin, etteivät he ”vahvista henkilön homoseksuaalista identiteettiä”. Lisäksi he katsovat, että yksilön psykologisen ja moraalisen hyvinvoinnin näkökulmasta tarkasteltuna sitoutuneessa parisuhteessa eläminen on homoseksuaalille parempi vaihtoehto kuin tilapäiset seksuaalisuhteet.⁷⁶ Näin psykodynaaminen ajattelumalli ohjaa ymmärtämään kahden ihmisen välistä suhdetta ensisijaisesti yksilön kasvuja ja hyvinvointia tukevana emotionaalisena suhteena.⁷⁷ Lindqvistin ja Sihvon pohdinnat sisältävätkin eräänlaiset episteemiset lähtökohdat samaa sukupuolta olevien avioliitolle, vaikka se itse raportissa on vielä poissuljettu ajatus.

Vuonna 1984 julkaistu piispojen perhe- ja seksuaalieettinen kannanotto *Kasvamaan yhdessä* toistaa monin paikoin Lindqvistin ja Sihvon raportin lähtökohdat ja johtopäätökset. Tämä ei ole yllätys, sillä Jouko Sihvolla oli keskeinen rooli piispainkokouksen asettamassa seksuaalieettisessä työryhmässä, jonka tehtävänä oli valmistella piispojen kannanoton teksti. Sihvon lisäksi työryhmään kuuluivat muun muassa perheasiaintoimikunnan koulutussihteeri Kaarle Viika sekä perheneuvoja Kirsti Ijäs.⁷⁸

Työryhmä muodosti kantansa homoseksuaalisuuteen Jouko Sihvon valmisteleman alustuksen pohjalta. Alustus pohjautui pitkälti *Homoseksuaalisuus ja kirkko* -raporttiin. Homoseksuaalisuutta selitetään alustuksessa vahvasti ”psykososiaalisen” teorian avulla. Yhtäältä tämä tarkoitti sitä, että yksi-

lön seksuaalisen identiteetin nähtiin muotoutuvan lapsuudessa, ennen kuudettatoista ikävuotta. Toisaalta – ja huolimatta siitä, että homoseksuaalisuus oli poistettu edellisellä vuonna sairausluokituksista⁷⁹ – homoseksuaalisuudessa nähtiin olevan kyse kehityksellisestä häiriöstä. Homoseksuaalisuus perustuu Sihvon mukaan alitajuiseen ja epätasapainoiseen lapsen ja vanhemman väliseen kommunikaatioon ja yksilön kyvyttömyyteen olla vastavuoroisissa suhteissa.⁸⁰

Näiden teoreettisten oletusten pohjalta työryhmän yhteisessä keskustelussa nousi esiin näkemys siitä, että homoseksuaalisuuden syntyyn ja leviämiseen on mahdollista vaikuttaa. Työryhmä näki aiheelliseksi ehdottaa selibaatissa elämistä homoseksuaaleille.⁸¹ Samoin rikoslain yllytyskielto koettiin tarpeelliseksi homoseksuaalisuuden estämisen keinoksi. Seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirjassa todetaan, että jos

syntii liikaa ymmärretään, voidaan samalla tehdä tilaa ei-toivotulle käyttäytymiselle. Kirjan on pyrittävä vaikuttamaan myös sosiaali-hygieenisesti.⁸²

Mielenkiintoista kyllä, *Kasvamaan yhdessä* -puheenvuorossa työryhmän korostukset selibaatista ja ”sosiaali-hygieenisistä” tavoitteista on jätetty taka-alalle. Vaikka homoseksuaalisuus nähdään yhä luonnonvastaisena seksuaalisuuden muotona, piispojen kannanotto korostaa, kuinka kaikki seksuaaliseen identiteettiin katsomatta ovat vastuussa seksuaalisista teoistaan: selibaatti on yhtä lailla hyvä vaihtoehto niin naimattomille heteroseksuaaleille kuin homoseksuaaleille. Lisäksi painotetaan, ettei ihminen ole itse vastuussa homoseksuaalisen identiteettinsä synnystä.⁸³ Poikkeuksen muodostaa biseksuaalisuus:

[h]enkilökohtaisten ratkaisujen vaikutuksesta voidaan puhua ainoastaan niissä tapauksissa, joissa seksuaaliselta identiteetiltään epävarma päättää etsiä seksuaalista tyydytystä vain homoseksuaalisesta vuorovaikutuksesta.⁸⁴

Huomionarvoista on myös se, ettei homoseksuaalisuuden syntyä enää liitetä millään lailla viettelyteoriaan. Yllytyskieltopykälä ymmärretään piispojen

kannanotossa pelkästään ympäröivän yhteiskunnan torjuvan asenteen ilmaisuna.⁸⁵ Rationaliteetti, jolle yllytyskielto aiemmin perustui, oli kuihtunut pois.

Seksuaalieettisen työryhmän työskentelyn ja lopullisen kannanoton välistä ristiriitaa voi pitää merkittävänä. Sitä selittänee vuonna 1981 tapahtunut homoseksuaalisuuden poistaminen sairausluokituksista sekä seksuaalista tasa-arvoa ajaneiden henkilöiden ja yhteisöjen toiminta. Sairausleiman loppumista voi pitää vuonna 1974 perustetun Setan eli Seksuaalinen tasavertaisuus -yhdistyksen toiminnan tuloksena. Seta ja sen yhteydessä oleva kristittyjen homoseksuaalien verkosto Malkus pyrkivät vaikuttamaan myös Suomen evankelis-luterilaisen kirkon asenteisiin. Seta muun muassa järjesti Kirkon yhteiskunnallisen toimikunnan kanssa yhteisiä homoseksuaalisuutta käsitteleviä seminaareja 1970-luvulla.⁸⁶ Seta pyrki vaikuttamaan suoraan myös *Kasvamaan yhdessä* -kannanoton valmisteluun: Malkus lähestyi seksuaalieettistä työryhmää kirjeellä tammikuussa 1984. Siinä todetaan:

On ihmisen halveksimista hyväksyä homoseksuaali ihmisenä, mutta samalla kieltää häneltä seksuaalisuuden toteuttaminen läheisessä ja vastuullisessa ihmissuhteessa. Seksuaalisuus kuuluu ihmisen persoonaan, toteuttaa hän sitä aktiivisesti tai ei. Sitä ei voi – irrottaa erilleen

69 Ks. esim. Rapaport 2009.

70 Syväne 1970, 268–269.

71 Lindqvist & Sihvo 1975, 2.

72 Lindqvist & Sihvo 1975, 20–22.

73 Ks. esim. Quindeau 2013, 73–90; Luumi 1975c.

74 Lindqvist & Sihvo 1975, 42–43.

75 Lindqvist & Sihvo 1975, 49–50.

76 Lindqvist & Sihvo 1975, 54–57.

77 Ks. myös Maksimainen 2014.

78 Seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja 18.11.1981.

79 Ks. esim. Stälström & Nissinen 2003.

80 Sihvo 1982.

81 Seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja 26.4.1982.

82 Seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja 26.4.1982.

83 *Kasvamaan yhdessä* 1984, 60–63.

84 *Kasvamaan yhdessä* 1984, 60.

85 *Kasvamaan yhdessä* 1984, 62.

86 Särs 2003, 35.

muusta ihmisenä olemisesta. – – Mikään kielto, kehoitus tai rajoitus ei voi estää ihmistä rakastumasta, kiintymästä toiseen. [Niillä] saadaan aikaan ahdistusta, joka usein on aivan turhaa.⁸⁷

Yhdysvaltalainen historioitsija Eve Moskowitz on todennut, että feministinen liike on naisten sortoa vastustaessaan vedonnut juuri terapeuttisen eetoksen ihanteisiin, kuten itsensä toteuttamiseen, henkilökohtaisiin kokemuksiin sekä oman identiteetin autenttisuuteen.⁸⁸ Sama strategia on nähtävissä myös Malkuksen kirjeessä. Historian ironiaa lienee, että niin seksuaalieettinen työryhmä kuin Malkus pohjaavat omat homoseksuaalisuutta koskevat argumenttinsa samaan psykoterapeuttisen eetoksen logiikkaan. Kirkon näkökulmasta kyse oli tasapainoilusta terapeuttisen logiikan kahden ääripään välillä. Kirkon piti ratkaista, haluaako se tukea ihmisten psyykkistä hyvinvointia vai estää vaarallisina nähtyjen homoseksuaalisten identifikaatioiden syntymistä. Kyse oli samalla tasapainoilusta kahden erilaisen sielunhoidollisen roolin välillä: tulisiko kirkon tukea enemmän kansakunnan moraalista selkärankaa vai yksilön emotionaalista hyvinvointia? Lopputulos on eräänlainen paradoksaalinen kompromissi eri tavoin risteävien roolien ja tavoitteiden välillä. Piispojen kannanotossa nimittäin todetaan, että homoseksuaaleilla on yhtä suuri ihmisarvo kuin heteroseksuaaleilla. Samaan aikaan piispat kuitenkin toteavat, että homoseksuaalinen käyttäytyminen on luonnonvastaista ja sen ”synty on pyrittävä estämään etukäteen”.⁸⁹

LOPUKSI

Tekemäni analyysin pohjalta voi todeta, että Suomen evankelis-luterilaisen kirkon psykologisoitumisessa on kyse ennen kaikkea laadullisesta muutoksesta. Tarjolla olevaan psykiatriseen tietoon turvautuminen ei ole ollut teologiiden keskuudessa vierasta seksuaali- ja perhe-eettisissä kysymyksissä. Ennen 1960–1970-lukujen psykoanalyttista käännettä seksuaalisuuden ja sukupuolen ilmiöitä ymmärrettiin pitkälti saksalaisen psykiatrian ja seksologian tarjoaman tiedon varassa. Psykodynaamisten ajattelumallien nousun myötä kirkon piirissä alettiin suhtautua uudella tavalla homoseksuaa-

lisuuteen ja homoseksuaaleihin: torjuttavan synnin sijaan kyse oli yksilön psykoseksuaalisen kehityksen häiriöstä, mikä nähtiin pitkälti ihmisen persoonallisuuden pysyvänä piirteenä. Muutos vaikutti myös teologiseen ihmiskäsitykseen: psykodynaamiset näkemykset sukupuolen ja seksuaalisuuden luonteesta tekivät homoseksuaalisuudesta luomistodellisuuden vääristymän, mikä ei mahtunut kahden toisiaan täydentävän sukupuolen ihannemalliin. Näin psykodynaaminen ajattelu jopa voimisti kirkon opetuksen heteronormatiivisuutta.

Samaan aikaan näyttää kuitenkin siltä, että psykodynaamisten teorioiden ja menetelmien hyödyntäminen muutti kirkon suhtautumista homoseksuaalisuuteen ymmärtävämmäksi ja sallivammaksi. Aluksi vain perheneuvontatyön piirissä vaikuttanut sielunhoidollinen asenne levisi 1960-luvulta lähtien laajemmalle kirkon piiriin. Esimerkiksi sielunhoitaja saatettiin kannustaa suhtautumaan homoseksuaaleihin empaattisesti niin, että ihmiset voisivat hyväksyä oman homoseksuaalisuutensa. Paradoksaalisesti kirkko siis yhtä aikaa sekä marginalisoi että tuki homoseksuaalisen identiteetin muotoutumista. Yhtä lailla kirkon opetuksessa olivat jo 1970-luvulla läsnä ne tiedolliset ainekset, joista nykyhetken käsitys hyvästä parisuhteesta ja samaa sukupuolta olevien avioliitosta rakentuu: avioliitossa on kyse yksilön hyvinvointia ja kasvua tukevasta emotionaalisesta ja intiimistä parisuhteesta.

Psykodynaaminen käänne ei kuitenkaan täysin hävittänyt kirkon perinteistä roolia yhteiskunnan moraalisen selkärangan tukijana. Homoseksuaalisuuden kohdalla kirkko pyrki edelleen toimimaan kansakunnan moraalin vaalijana, vaikka roolin perusteleminen olikin psykoanalyttisesti värittyneen tiedon valossa entistä vaikeampaa. Kyse on eräänlaisesta kitkaisesta suhteesta tietoa koskevan muutoksen ja kirkossa vallinneen ”mentaliteetin” välillä. Historioitsija Arnold I. Davidson näkee, että automatisoituneet ja kollektiiviset mentaliteetit muuttuvat hitaammin kuin ajattelun pohjalla toimivat käsitteet ja teoriat. Mentaliteetti jarruttaa tiedonrakenteiden muutosta niin, että se, mitä sanotaan, on muuta kuin se, mitä voitaisiin sanoa.⁹⁰ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kohdalla yhteisöä ja sen koossapysyvyyttä korostava mentaliteetti vai-

kutti lopulta siihen, mitä homoseksuaalisuudesta voitiin sanoa, ja kuinka siihen suhtauduttiin.

Näyttää siltä, että kirkon lähihistoriassa on vallinnut hyvin erilaisia tapoja suhtautua homoseksuaalisuuteen ja samaa sukupuolta olevien parisuheteisiin. Esimerkiksi ajatus siitä, että kirkon piirissä vallitsisi selkeä perinteinen näkemys avioliitosta (tai homoseksuaalisuudesta) ei ainakaan käyttämäni aineiston valossa pidä paikkaansa. Näyttää pikemminkin siltä, että kirkon seksuaalieettinen opetus on aina kytkeytynyt kulloinkin vallitseviin tieteellisiin selityksiin ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. Nämä käsitykset ovat vaikuttaneet myös siihen, kuinka avioliiton luonne on ymmärretty.

1960-luvun terapeutin käänteeseen jälkeen kirkon virallista opetusta muoivasivat erityisesti perheneuvontatyön asiantuntijat. Esimerkiksi *Kasvamaan yhdessä* -kannanoton syntyhistoria kuvaa osuvasti sitä, kuinka perheneuvontatyön piirissä käytetyt teoreettiset välineet ja käytännön työssä tehdyt havainnot vaikuttivat hiljalleen eri väyliä pitkin ja muuttivat kirkon virallista opetusta seksuaalisuudesta ja parisuhteesta. Usein tällaiset muutokset ovat kuitenkin niin hienovaraisia, ettei niitä välttämättä edes huomata. Juuri tämän vuoksi jo pitkään käytyä teologista keskustelua avioliitosta olisi syytä laajentaa niin, että myös seksuaalisuuden ja sukupuolen ilmiöiden historialliset muutokset otettaisiin paremmin huomioon.

Teemu Ratinen, teol. tri
teemu.ratinen@gmail.com

87 Malkus 1984.

88 Moskowitz 2001, 208–210.

89 *Kasvamaan yhdessä* 2003, 63.

90 Davidson 2001, 92.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kirkon perheasiain keskuksen arkisto. Helsinki.

Malkus. Homoseksuaalien kristillisen Malkus-piirin kirje piispainkokouksen asettamalle seksuaalieettiselle työryhmälle 21.1.1982.

Perheasiaintoimikunnan pöytäkirja. Suomen evankelisluterilaisen kirkon perheasiaintoimikunnan pöytäkirja 13.11.1967.

Perheasiaintoimikunnan lausunto. Suomen evankelisluterilaisen kirkon perheasiaintoimikunnan lausunto oikeusministeriölle 13.3.1968.

Seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja. Piispainkokouksen asettaman seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja 18.11.1981.

Seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja. Piispainkokouksen asettaman seksuaalieettisen työryhmän pöytäkirja 26.4.1982.

Sihvo, Jouko. ”Homoseksuaalisuus”. Alustus seksuaalieettisen työryhmän kokouksessa 26.4.1982.

Painetut lähteet

Ajankohtainen asia

1966 *Ajankohtainen asia*. Vammala: Kirkkohallitus.

Joensuu, Matti

1959 *Vaikea avioliitto*. Helsinki: WSOY.

Kasvamaan yhdessä

1984 *Kasvamaan yhdessä: Piispojen puheenvuoro perhe- ja seksuaalietiikan kysymyksistä*. Helsinki: Kirjaneliö.

Kirkko ja perhekasvatus

1953 Kirkko ja perhekasvatus: Mietintö perhekasvatuksen tehostamisesta kirkon työssä. Hyväksytty laajennetussa piispainkokouksessa 10.12.1952.

Kurki-Suonio, Ensio

1961 ”Avioliiton ulkonaiset edellytykset”. *Nuoren rakkauten salaisuus*. Toim. M. Hakkarainen & U. Kailo. Pieksämäki: Agricola-seura, 62–76.

Lindqvist, Martti & Sihvo, Jouko

1975 *Homoseksuaalisuus ja kirkko: Katsaus uusimpaan tutkimukseen ja keskusteluun*. Tampere: Kirkon tutkimuslaitos.

Luumi, Päivi

1975a ”Homoseksuaalisuus”. *Sinä, minä, rakkautemme: Keskustelua sukupuoliasioista*. Toim. A. Kuusniemi & P. Luumi & M. Hyrck. Pieksämäki: Kirjapaja, 72–86.

- 1975b ”Erilaisuuden ahdistus”. *Sinä, minä, rakkautemme: Keskustelua sukupuoliasioista*. Toim. A. Kuusniemi & P. Luumi & M. Hyrck. Pieksämäki: Kirjapaja, 65–71.
- 1975c ”Mies ja nainen”. *Sinä, minä, rakkautemme: Keskustelua sukupuoliasioista*. Toim. A. Kuusniemi & P. Luumi & M. Hyrck. Pieksämäki: Kirjapaja, 14–18.
- Niemi, Turo
- 1961 ”Harhautunut ja ankkuroitunut Eros”. *Nuoren rakkauden salaisuus*. Toim. M. Hakkarainen & U. Kailo. Pieksämäki: Agricola-seura, 53–61.
- Parland, Oscar
- 1965 ”Homoseksuaalisuus”. *Avioliitto ja sukupuolielämä*. Toim. K. Turpeinen. Helsinki: WSOY, 134–173.
- Rahkiola, Esko
- 1967 ”Takaa-ajetut”. *Kirkko avoinna korjauksia varten*. Helsinki: WSOY, 143–152.
- Stenbäck, Asser & Pautola, Lauri
- 1952 *Lapsuus- ja nuoruusiän sukupuolinen kehitys ja kasvatus*. Helsinki: Otava.
- Syvänne, Niilo
- 1970 *Sairas vai syyllinen: Terveen ja sairaan hengellinen huolto*. Hämeenlinna: Kirjapaja.
- Kirjallisuus**
- Ahola, Minna
- 2006 ”Sivujuonteesta pääteemaksi: Seksuaalisuus Varti-
jan sivuilla vuosina 1945–1968”. *Taivaallista seksiä: kristinuskon ja seksuaalisuus*. Toim. M. Ahola, M.-R. Antikainen & P. Salmesvuori. Helsinki: Tammi, 241–260.
- Alhanen, Kai
- 2007 *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus
- Becker, Dana
- 2005 *The Myth of Empowerment: Women and the Therapeutic Culture in America*. New York: New York University Press.
- Davidson, Arnold I.
- 2001 *The Emergence of Sexuality: Historical Epistemology and the Formation of Concepts*. London: Harvard University Press.
- Foucault, Michel
- 1985 *The Use of Pleasure: The History of Sexuality Volume 2*. New York: Vintage Books.
- Haastettu kirkko*
- 2012 *Haastettu kirkko: Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2008–2011*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 115. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Helén, Ilpo
- 1997 *Äidin elämän politiikka: Naissukupuolisuus, valta ja itesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hagman, Sandra
- 2015 *Seitsemän kummaa veljestä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Joensuu, Matti
- 1952 ”Ajatuksia sielunhoitajan asenteesta”. *Vartija* 65, 108–111.
- Kirkon tiedotuskeskus
- 2016 ”Piispainkokouksen selonteko: ’Kirkossa on tilaa erilaisille perheille’”. *Kirkon tiedotuskeskuksen tiedote 31.8.2016*. <http://www.epressi.com/tiedotteet/uskonto/piispainkokouksen-selonteko-kirkossa-on-tilaa-erilaisille-perheille.html> (13.9.2016).
- Kettunen, Paavo
- 1990 *Ihmisolemuksen ongelma ja olemassaolon vaikeus*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 171. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- 1997 ”Psykoteraapia ja sielunhoito”. *Psykoterapiat eilen ja tänään*. Toim. J. Ihanus. Helsinki: Helsinki University Press, 66–108.
- Kivivuori, Janne
- 1999 *Psykokirkko: Psykokulttuuri, uskonto ja moderni yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Madsen, Ole Jacob
- 2014 *The Therapeutic Turn: How Psychology Altered Western Culture*. London: Routledge.
- Maksimainen, Jaana
- 2014 ”Avioliiton pelastamisesta parisuhteen hoitamiseen: Muodosta sisältöön.” *Sociologia* 51, 123–138.
- Mildenberger, Florian
- 2007 ”Kraepelin and the ’Urnings’: Male Homosexuality in Psychiatric Discourse”. *History of Psychiatry* 18, 321–335.
- Moskowitz, Eve S.
- 2001 *In Therapy We Trust: America's Obsession with Self-fulfillment*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Oosterhuis, Harry
- 2000 *Stepchildren of Nature: Krafft-Ebing, Psychiatry, and the Making of Sexual Identity*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Piispainkokouksen selonteko
- 2016 *Piispainkokouksen selonteko avioliittolain muutoksen johdosta*. Helsinki: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto. <http://www.epressi.com/media/userfiles/46457/1472645958/pk-valmis-avioliittoselonteko-2016.pdf> (13.9.2016).
- Pöysä, Jyrki
- 2015 *Lähiluvun tieto: Näkökulmia kirjoitetun muistelma-kerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Quindeau, Ilka
- 2013 *Seduction and Desire: The Psychoanalytic Theory of Sexuality beyond Freud*. London: Karnac Books.
- Rakkauten lahja
- 2008 *Rakkauten lahja: Piispojen puheenvuoro perheestä, avioliitosta ja seksuaalisuudesta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Rakow, Katja
- 2013 ”Therapeutic Culture and Religion in America”. *Religion Compass* 11, 485–497.
- Rapaport, Esther
- 2009 ”Bisexuality in Psychoanalytic Theory: Interpreting the Resistance”. *Journal of Bisexuality* 9, 279–295. doi: 10.1080/15299710903316588.
- Ratinen, Teemu
- 2015 *Synnistä Jumalan lahjaksi: Muuttuva seksuaalisuus ja usko*. Helsinki: Kirjapaja.
- Richards, Graham
- 2011 *Psychology, Religion, and the Nature of the Soul: A Historical Entanglement*. New York: Springer.
- Rose, Nikolas
- 1998 *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rossi, Leena-Maija
- 2015 *Muuttuva sukupuoli: Seksuaalisuuden, luokan ja väriin politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruotsalainen, Kari
- 2002 *Auttajana kirkon ja yhteiskunnan leikkauspisteessä: Kirkon perheneuvonnan käsitys työstään*. Suomen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisu 230. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- Sihvo, Jouko
- 1981 *Näkökulma suomalaisten moraaliin: Avoliitto, avioliitto ja seksi kirkollisessa etiikassa*. Helsinki: WSOY.
- Sorri, Hannu
- 2003 ”Sielunhoito yhteiskunnallisen muutoksen peilinä”. *Muutoksen tulkinta: Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa*. Toim. E. Helander. Helsinki: Kirjapaja, 320–323.
- Stålström, Olli & Nissinen, Jussi
- 2003 ”Homosexuality in Finland: The Decline of Psychoanalysis’ Illness Model of Homosexuality”. *Journal of Gay & Lesbian Psychotherapy* 7, 75–91. doi: 10.1300/J236v07n01_06.
- Särs, Ulf
- 2003 ”Yhteys-liike, kirkko ja homoseksuaalit”. *Synti vai siunaus: Homoseksuaalit, kirkko ja yhteiskunta*. Toim. M. Nissinen & L. Tuovinen. Helsinki: Kirjapaja, 33–40.
- Taylor, Charles
- 2007 *A Secular Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Valkeapää, Pekka
- 1987 *Kirkollinen ja teologinen psykoanalyysikeskustelu Suomessa 1923–1944*. Yleisen käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston teologien tiedekunta.
- Viika, Kaarle
- 1994 *Kirkon perheneuvonnan viisi vuosikymmentä*. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Vuola, Elina & Ahonen, Johanna (toim.)
- 2015 *Uskonnon ja sukupuolen risteyskysä*. Tietolipas 247. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Yesilova, Katja
- 2009 *Ydinperheen politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.